

Alexandru Buzalic

**Anatomia unei crize
2019-2020**

**De la mutațiile unei culturi în criză spre
Biserica de mâine**

Galaxia Gutenberg
2020

Cuprins

Cuvânt înainte	7
Introducere	10
Repere metodologice	16
Perspective	18
1. Din istoria marilor epidemii	21
1.1. „Pesta” din Atena (430-426 î.Hr.)	25
1.2. „Pesta” Antonină (165/166-180 d.Hr.)	27
1.3. Pesta lui Iustinian (sec. VI-VIII d.Hr.)	31
1.4. Moartea neagră (sec. XIV)	36
1.5. În umbra morții negre.	49
1.6. Gripa Spaniolă	58
1.7. Bolile infecțioase în timpurile recente	64
2. Memoria teritoriilor românești	79
2.1. Epidemiile în sec. XVI-XIX.	84
2.2. Ciurma lui Caragea (1812-1813).	99
3. Pandemia de COVID 19	109
3.1. Spre o criză anunțată.	110
3.2. O pandemie într-o lume globalizată.	114
3.3. Vulnerabilitățile globalizării	130
4. Antropologia fricii	137
4.1. Omul în fața amenințării.	140
4.2. O lume bulversată	143
4.3. Trăvialul vindecării	158
5. Biserica la început de Mileniu	171
5.1. Biserica post-conciliară	175
5.2. Religiozitatea și Biserica împinse în sfera privată	179
5.3. „Glasul care strigă în pustiu”	184
6. Biserica în fața crizei sanitare	203
6.1. Post și carantină	204
6.2. Consacrarea extraordinară <i>Urbi et Orbi</i>	210

6.3. Sărbătoarea Pascală 2020.....	215
6.4. Pe calea ieșirii la lumină	221
7. Reacții pastorale	225
7.1. Penitențieria Apostolică	226
7.2. Sacramentele și sacramentaliile.....	231
7.3. Mass-media și „comuniunea” <i>online</i>	235
8. Schimbările culturale și reînnoirea Bisericii.....	249
8.1. Pe calea vindecării personale	250
8.2. Limbaj cultural și limbaj liturgic	253
8.3. Cultură și spiritualitate în Epoca postseculară.....	259
9. Spre lumea de mâine	267
9.1. Omul și natura.....	268
9.2. Evoluție cultural-tehnologică sau transumanism?.....	271
9.3. De la antropologie integrală spre ecologie integrală	275
Concluzii.....	279
Bibliografie	289
Anexe.....	295

Omul, ca specie, este într-un proces coevolutiv și de coabitare cu celelalte entități biologice de pe Planetă.¹⁷ Echilibrul se construiește lăsând un spațiu vital „celuilalt”, când coexistența este de tip simbiotic și nu parazitar sau de tip invaziv. Omul, asemenea tuturor viețuitoarelor, a cunoscut răni și infecții microbiene, unele generatoare de suferințe, handicapuri și moarte. Însă, spre deosebire de celelalte viețuitoare, omul este o specie unică în lume pentru că posedă conștiință de sine și capacitatea de transmitere culturală a unui patrimoniu intelectual și spiritual. Oamenii și-au format un răspuns social-comportamental care a fost codificat prin intermediul limbajului religios, au observat virtuțile terapeutice ale plantelor sau au stabilit primele gesturi medicale. Orice eveniment catastrofic produce o schimbare culturală majoră.¹⁸ Datorită rezilienței, cauzele traumatiche declanșatoare sunt trecute în umbră, însă urmele acestora sunt vizibile „prin transparență” în reacțiile sociale și prin materializarea religiozității individuale și de grup în cultură.

Omul s-a sedentarizat treptat în Mezolitic (începând cu 13 000 î.Hr., în funcție de arealul geo-cultural), când apar primele așezări permanente pe fondul schimbărilor climatice din holocen și intrarea într-o epocă post-glaciară. Din sec. IX î.Hr., în ambientul „semilunii fertile” a Orientului Apropiat începe o adevărată revoluție civilizațională, neolitizarea, un proces care a schimbat istoria umanității. De acum înainte omul manipulează mediul înconjurător, își produce singur resursele vitale prin domesticirea animalelor și dezvoltarea agriculturii. Omul începe să transforme lumea încă din momentul apariției sale, însă de acum înainte devine din ce în ce mai evident faptul că „este un constructor al lumii”.¹⁹

În plan spiritual, omul nu mai trăiește legătura cu „Stăpânul lumii” printr-un monoteism funcțional subordonat echilibrului om-natură, conceptualizează, instrumentalizează și antropomorfizează lumea

¹⁷ cf. Pascal PICQ, *Sapiens face à sapiens. La splendide et tragique histoire de l'humanité*, Flammarion, 2019, p. 10.

¹⁸ Boris CYRULNIK: „Après chaque catastrophe, il y a un changement de culture”; <https://www.franceinter.fr/emissions/l-invite-de-7h50/l-invite-de-7h50-25-mars-2020>

¹⁹ *ibidem*, p. 43.

transcendentă îndreptându-se spre un limbaj mitologizant²⁰ și spre politeism.²¹ Gospodăriile dobândesc structura actuală, se dezvoltă tehnologiile și modul de viață sedentar, se cristalizează relațiile sociale specifice marilor populații, începe un proces continuu de creștere demografică.

Neolitizarea înseamnă, în egală măsură, domesticirea animalelor și chiar adăposturi colective pentru familii și animale, conlocuirea în același spațiu fiind o primă sursă de contaminare cu agenți infecțioși bacterieni, virali sau fungi patogeni, parazitoze (în principal paraziți digestivi) și alte consecințe negative ale schimburilor de patogeni interspecii, identificate de paleopatologia medicală.²²

Începând cu epoca neolitică identificăm un patrimoniu epidemiologic comun întregii omeniri prin transmisie intergenerațională care se manifestă, de exemplu, prin „bolile copilăriei”, inevitabile într-un mod de viață comunitar. Printre altele, stocarea cerealelor atrage specii de animale sălbatice, în primul rând rozătoare precum șoarecele de câmp sau șobolanul, animale gazdă pentru agenți patogeni, paraziți la rândul lor de păduchi sau de purici care devin vectori ai transmisiei la om pentru bacilul tifosului exantematic (*Rickettsia prowazekii*) sau pentru bacilul ciumei bubonice sau pulmonare (*Yersinia pestis*). Acestea au provocat primele episoade epidemice atestate arheologic de morminte colective caracteristice vârfulor de mortalitate și chiar de analiza unor eşantioane osteologice prin metode de paleobiochimie.²³

În continuarea demonstrării premiselor teoretice, paleogeneticienii au identificat în ADN-ul uman fosil o serie de markeri care demonstrează

²⁰ Mircea ELLADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*. 1.- *De l'âge de la pierre aux mystère d'Eleusis*, Payot, Paris, 1976, pp. 45-48.

²¹ Julien RIES, *L'homo religiosus et son expérience du sacré. Introduction à une nouvelle anthropologie religieuse*, Les Editions du Cerf, Paris 2009, p. 36.

²² Sacha KACKI, „Les zoonoses en archéologie. L'interaction homme-animal et la santé des populations anciennes”, *Archéopages* [En ligne], 35 | octobre 2012, mis en ligne le 01 octobre 2014, consulté le 13 avril 2020. <http://journals.openedition.org/archeopages/308>; de asemenea <https://doi.org/10.4000/archeopages.308>.

²³ Este vorba despre identificarea tifosului de către cercetările echipei prof. Didier Raoult (2006) sau a ciumei de către cercetările lui Michel Drancourt (2004), *ibidem*.

Libris
 existența unor factori patogeni și a unui răspuns imunitar pe care grupurile de oameni le poartă și le transmite în patrimoniul lor genetic.²⁴

Pentru înțelegerea tabloului fenomenologic și antropologic al epidemiilor, se impune o trecere în revistă a principalilor agenți patogeni ai bolilor infecțioase care, prin contagiune, au generat episoade epidemice restrânse sau pandemii.

Agenții patogeni sau parazitari sunt invizibili cu ochiul liber, de aceea bolile infecțioase au trezit fantasme și spaima atavice până la identificarea acestora în sec. XIX-XX, fiind și la ora actuală sursa unor reacții de negare sau de exacerbare a fricii, sau a interpretării împotriva oricărei rațiuni a cauzei apariției acestora. De aici și stereotipia reacțiilor comportamentale ale societății în fața infecțiilor epidemice, pendulând între neglijență și teroare.

Agenții patogeni fac parte din lumea microbilor (cf. grec. *mikros* – mic și *bios* – viață), fiind astfel catalogate microorganismele și virusurile. Am văzut că microbiotele, mai ales bacteriile, trăiesc în simbioză „în” corpul uman și pe tegumente, fiind indispensabile echilibrului fizico-chimic și apoi, prin intercondiționările fiziologice conduc spre un *bien-être* specific psihismului fiecărui individ. Dezechilibrul coevoluției dintre somatic și microbiote generează suferințe, infectarea cu agenți patogeni poate conduce spre moarte.

Microorganismele patogene care produc infecții pot face parte din regnul animal, cum sunt o serie de protozoare (amibe, trypanosomele, toxoplasmele și plasmodiumul) sau din regnul vegetal, dintre acestea eucariotele – cu nucleu (drojdiile și mucegaiurile) și procariotele – lipsite de structură nucleară (bacteriile), acestea din urmă de o mare simplitate structurală.²⁵

Cei mai de temut agenți patogeni rămân virusurile, „inframicrobiene” deoarece sunt invizibile pentru microscopul optic, forme rudimentare de

²⁴ *Paléopatologie: il était une fois la maladie*, La Méthode scientifique, consulté le 12 avril 2020.

<https://www.franceculture.fr/emissions/la-methode-scientifique/paleopatologie-et-la-maladie-fut...>

²⁵ cf. Marin VOICULESCU, *Boli infecțioase. Clinică și epidemiologie*, ediția a III-a revizuită, Editura Medicală, București 1981, pp. 15-16.

Libris
Resp

viață (acariote – nu posedă nucleu, structură celulară sau metabolism), la limita dintre viu și neînsuflețit, fiind doar un acid nucleic (ADN sau ARN) care se organizează într-o simplă asociație de molecule organice, dar care se reproduce prin parazitarea unei gazde, căreia îi modifică funcționalitatea obligând-o să-i relice structura. Cele mai cunoscute sunt virusurile care produc gripele, rujeola, rubeola, poliomielita, rabia, herpesul, Ebola, SIDA, SARS etc. O problemă majoră o constituie mutațiile frecvente pe care virusurile le pot suferi, în timp ce microorganismele „coevoluează” în funcție de biocidele și antibioticele utilizate, supraviețuind generații din ce în ce mai rezistente care se evidențiază prin infecțiile nozocomiale apărute, paradoxal, în mediul aseptice al spitalelor...

Transmisia agenților patogeni se face prin apă/lichide, alimente, sânge, excremente sau secreții contaminate, de la animal la om sau de la om la om, prin contagiune directă de la un subiect bolnav sau prin vectori (aer, apă etc). Profilaxia constă în respectarea regulilor de igienă și în vaccinare, în lipsa acestora populația umană trecând prin procesele „naturale” de imunizare sau de adaptare la prezența agentului parazitar, patogen, cu prețul unei „selecții naturale” care se concretizează prin dispariția populației slăbită de diferiți factori de risc și supraviețuirea indivizilor viabili, care transmit aceste caractere genetice urmașilor lor...

Comportamentul social în caz de epidemii, devenit o reacție atavică în toate culturile, constă în izolare și carantinare. În contextul creșterii mobilității populației mondiale rămân în circulație numeroase infecții, tifosul, malaria, poliomielita, variola (eradicată practic prin vaccinare din anii 1980), hepatitele virale, SIDA, pesta sau holera, fiind ținute la ora actuală sub strictă supraveghere de către Organizația Mondială a Sănătății.²⁶

Cu toate acestea, epidemiile vor fi recurente și vor însoți istoria omenirii, conform unei afirmații făcute de Hans Zinsser – referindu-se la la tifosul exantematic, însă valabil pentru toate epidemiile: *tifosul nu este*

²⁶ *ibidem*, pp. 19-24.

*mort. El va trăi timp de secole și va continua să izbucnească ori de câte ori prostia omenească și calamitățile îi vor da ocazia.*²⁷

Așadar, episoadele infecțioase la scară restrânsă și epidemiile sunt o constantă în istoria omenirii, lăsându-și amprenta încă din preistorie. În Sfânta Scriptură sunt descrise episoade epidemice, cele mai celebre fiind legate de plăgile Egiptului (Exod 7, 14-21), făcându-se numeroase referiri la „ciumă și boli molipsitoare” (III Regi 8, 37), „boală molipsitoare” (2 Cronici 6, 28), „ciumă” (Amos 4, 8) sau „ciuma” în context eshatologic alături de alte cataclisme (Luca 21, 11).

În perioada istorică avem consemnate mari episoade epidemice care devin pandemii în contextul circulației populației ca urmare a comerțului maritim, migrațiilor și a războaielor:

1.1. „Pesta” din Atena (430-426 î.Hr.). Dintre epidemiile atestate istoric cu mare acuratețe, un prim episod devenit pandemic s-a petrecut în Grecia Antică a sec. V î.Hr. Episodul epidemic descris de Tucidide (460-390 î.Hr.) în cartea a II-a a „Războiului peloponesiac”²⁸ s-a petrecut între anii 430-426 î.Hr. Epicentrul este identificat de autor în Africa de Nord (debutează în Etiopia, se extinde apoi în Egipt și în Libia),²⁹ atingând portul Pireu și apoi Atena. Fiind martor ocular al evenimentelor, Tucidide ne oferă cu mare precizie simptomele care ne permit identificarea agentului patogen prin bacilul tific (*Salmonella typhi*).³⁰ Începând cu paragraful nr. 49, Tucidide specifică faptul că boala îi atinge pe indivizii sănătoși, fără semne premergătoare, debutează prin febră, subiecții au ochii injectați, limba și faringele cu sângerări, respirația iregulată, flictene și ulcerații cutanate, tulburări digestive și mai ales febra tifică. Tucidide continuă: ... *lăuntric trupul ardea atât de tare încât nu suportau niciun fel de haine chiar și pânzele cele mai ușoare; bolnavii*

²⁷ Hans ZINSSER, *Rats, Lice, and History. Being a Study in Biography, Which, After Twelve Preliminary Chapters Indispensable for the Preparation of the Lay Reader, Deals With the Life History of Typhus Fever*, Black Dog & Leventhal Publishers, New York, 1963, în M. VOICULESCU, op. cit., p. 19.

²⁸ *Oeuvres de Thucydide*, collection „Bouquins”, Editions Robert Laffont, 1990, cartea a II-a, §§. XLVII-LXX.

²⁹ *ibidem*, § XLVIII.

³⁰ cf. M. VOICULESCU, op. cit., p. 833.

rămâneau goi și erau tentați să se arunce în apa rece; ceea ce se și întâmpla în lipsa supravegherii; din cauza setei de nestins se aruncau în fântâni...³¹ Este consemnat faptul că „se îmbolnăveau unii de la alții” și avem consemnate cazuri de imunizare, deoarece „recontaminarea celor ce au trecut prin boală nu mai era mortală”.³² Este menționat și faptul că Ceea ce agrava molima a fost afluența oamenilor de la țară spre oraș: acești refugiați erau atinși în mod particular. Cum nu aveau locuințe și cum în puterea verii trăiau în barăci unde se sufocau, își dădeau sufletul într-o confuzie înspăimântătoare; mureau amestecați și cadavrele se adunau unul peste altul; îi vedeam, muribunzi, târându-se în mijlocul străzilor și în jurul tuturor fântânilor pentru a se adăpa.³³

Sunt descrise dezordinile pe care le vom reîntâlni ca *pattern* psihosocial pentru toate calamitățile, precum comportamentul cathartic de tip orgiastic, moartea subită a bogaților și îmbogățirea prin jaf a săracilor care caută profitul rapid și plăcerea efemeră: *Nimeni nu era reținut nici de frica față de zei, nici de legile oamenilor; nu se mai ținea cont nici de pietate, nici de impietate, de vreme ce vedeau murind toți oamenii deopotrivă; mai mult, nu gândeau că vor trăi atât de mult încât să dea socoteală pentru faptele lor...*³⁴ În toamna anului 429 î.Hr. cade victimă Pericle, în 4-5 ani fiind infectată aproape întreaga populație și decimată 25% din populația Atenei și a împrejurimilor, cca 75 000 – 100 000 de oameni.³⁵

„Molima” nu a fost „ciumă” în sens literar, ci este vorba despre o epidemie de febră tifoidă generată de *Salmonella enterica typhi* (a nu se confunda cu tifosul exantematic), în anul 2001 fiind identificate urme din ADN-ul bacilului în trei schelete dintr-un mormânt datat din perioada epidemiei.

³¹ *Oevres de Thucydide*, § XLIX.

³² *ibidem*, § LI.

³³ *ibidem*, § LII.

³⁴ *ibidem*, § LIII.

³⁵ cf. Robert LITTMAN, *The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopatology*, <https://doi.org/10.1002/msj.20137>, în „Mount Sinai Journal of Medicine; A Journal of Translational and Personalized Medicine”, Wiley Online Library, Mt Sinaj J Med 76:456-467, 2009.

Perioada care a urmat acestui episod epidemic a fost marcată de o stare de stres posttraumatic care marchează orice experiență a proximității morții. În același timp, perioada de criză adâncește clivajul dintre oameni, se observă schimbarea atitudinii față de străini, o xenofobie care contrasta cu principiile democrației ateniene și care a avut consecințe asupra eforturilor de refacere economică și asupra creșterii demografice din epoca post-criză.³⁶ Acest episod epidemic a fost urmat de o perioadă generalizată de declin, încheind epoca de aur a influenței politice și militare a Atenei antice ca oraș-stat.

1.2. „Pesta” Antonină (165/166-180 d.Hr.). Poartă numele dinastiei Antoninilor, având loc sub Împărații Marcus Aurelius (161-180) și, probabil o remisiune a primului episod, sub Commodus (180-192). Mai este numită și „pesta galenică” după numele celebrului medic grec Aelius Claudius Galenus din Pergam (129-201) chemat să intervină în rândul militarilor romani puternic atinși de primul val al epidemiei, care descrie simptomele în lucrarea *De Remediis* V, 12, 39-80. Și în acest caz, cum aveau să se repete cazurile în istorie, militarii – supuși unui mod de viață comunitar și încartiruiți în spații delimitate, pe de-o parte, și manevrelor tactice pe distanțe mari, pe de o alta – devin vectori și victime pentru bolile infecțioase. În acest caz termenul „peastă” se referă la „molimă”, „pandemie” și nu în sens strict la „ciumă”, la ora actuală existând studii de paleodiagnostic care converg spre identificarea unei viroze epidemice de variolă (*Pox-virus variolae*), extrem de contagioasă, care se manifestă vizibil prin apariția pustulelor veziculare, fiind o infecție virală cu o mare viteză de transmisie și cu o mare rată a mortalității.³⁷

Epicentrul probabil a fost în Seleucia pe Tigru, în anul 165, legionarii generalului Gaius Avidius Cassius fiind obligați să se retragă din cauza declanșării epidemiei. Mișcările de trupe din acea perioadă au facilitat transformarea acestui episod într-o pandemie. În scurt timp Egiptul intră

³⁶ Javier MARTINEZ, *Political Consequences of the Plague of Athens*, în „Graeco-Latina Brunensia”, 22/2017/1, DOI: 10.5817/GLB2017-1-12, pp. 144-145.

³⁷ cf. M. VOICULESCU, *op. cit.*, p. 535.

într-o perioadă de decădere demografică și economică,³⁸ Roma este atinsă, istoricul de sec. IV, Ammianus Marcellinus, consemnează în *Rerum Gestarum Libri XXXI* prezența epidemiei până în Galia, în rândul legiunilor de pe Rhin.³⁹ Dio Cassius, contemporan evenimentelor, descrie o imagine apocaliptică, estimând cca. 2000 de morți pe zi numai în Roma (*Romaika LXXI*, 14, 3-4), Svetonius consemna că este „o molimă cum nu a mai fost alta” (Svetonius, *Divus Titus*, VIII, 6-9), acest eveniment rămânând un reper în cronologia istoriei Imperiului Roman (Eutropius, *Breviarum ad urbe condita*, VIII, 12,2).

De la trupele romane de pe Rhin, epidemia atinge triburile germanice din afara teritoriului Imperiului Roman depășind limesul danubian. Această „molimă” a fost o pandemie care a atins „întreaga lume civilizată”, din Asia Mică, trecând prin Roma până în Galia, declanșând o serie de evenimente care au generat declinul generalizat ce a condus ulterior la dispariția Imperiului Roman de Apus, schimbarea spiritualității prin emergența creștinismului și tranziția spre Evul Mediu timpuriu. O altă constantă este faptul că pandemiile sunt catalizatorul care accelerează procesele de schimbare culturală, marchează modificările *pattern*-urilor pulsionilor psihosociale și conturează reacțiile spirituale care se manifestă între „sfințenie și nebunie”.⁴⁰

Decimarea trupelor slăbește capacitatea de apărare a limesului nordic pe fondul războaielor cu triburile Germanilor. Același lucru se întâmplă și cu celelalte frontiere într-o primă fază, migrațiile barbarilor intensificându-se pe fondul unui declin demografic de moment, perioadele de criză fiind urmate de campanii de recrutare desfășurate în toate provinciile Imperiului. Izvoarele scrise ulterior aruncă sentințe, sunt heterogene, reflectând cunoașterea urmărilor evenimentelor, și anume venirea unui al doilea val epidemic sub Commodus și declinul generalizat al lumii romane. În realitate au fost perioade de revenire economică și de recăderi. Însă ceea ce este sigur, începe o perioadă eclectică marcată de

³⁸ cf. Kyle HARPER, *People, Plagues, and Prices in the Roman World: The Evidence from Egypt*, „The Journal of Economic History”, vol. 76, No.3 (September 2016), p. 807.

³⁹ cf. Luca DE PASCALE, Giuseppina AUTIERO, *La Peste Antonine (Rome, 165-180 après J.-C.)*, în „Eurasie”, n. 26, „Catastrophes et Deluges”, Paris, Decembre 2016, pp. 2-5.

⁴⁰ Jean DELUMEAU, *Le Christianisme va-t-il mourir?*, Hachette, Paris 1977, pp. 167-171.

reacții religioase paradoxale, de exemplu profetiile oraculare ale lui Alexandros Abonoteihitul, adept al cultului lui Aesclepios și al șarpelui Glycon, care este perceput ca un fals profet,⁴¹ sau persecuțiile îndreptate împotriva creștinilor.

Merită atenția o analiză globală a evenimentelor. După perioada pestei antonine, lumea mediteraneană se afla într-un proces lent de creștere demografică. Schimbările climatice au constituit un catalizator care grăbește evoluțiile sociale atunci când nu le declanșează... Răcirea climei și seceta conduc spre sărăcirea și precarizarea vieții agricultorilor și păstorilor, dar, în egală măsură, înghețul oferă altor populații punți naturale care fac regiunile mlăștinoase, râurile și fluviile căi ușor accesibile. Crește prezența populațiilor alogene. Populațiile specifice au un bazin epidemiologic cu o moștenire imunitară de grup proprie. Orice contact între populații diferite generează un conflict la nivel nevăzut, al schimburilor de agenți patogeni. În plan social, deplasările refugiaților climatici declanșează conflicte și, prin efectul dominoului, pun în mișcare alte populații care ajung să străpungă limesul Roman. Cât timp, demografic și cultural, aceste populații sunt „inferioare”, în ciuda respingerii atavice a oricărui concurent de către populațiile locului, noii veniți sfârșesc prin integrare, păstrându-și elementele cultural-religioase originare într-o construcție identitară integratoare. Însă atunci când suntem în fața unor deplasări masive, chiar și fără a fi vorba despre persoane înarmate, ne aflăm în fața unei invazii care destabilizează echilibrul economic-funcțional autohton, care nu este calibrat unei explozii demografice, declanșând situații de criză complexe.⁴² Nu trebuie minimalizat efectul agenților patogeni care se folosesc de oameni ca vectori, mai ales când populațiile provin din biotopuri diferite sau distanțate geografic.

Începând cu anul 193 d.Hr., cu dinastia Severilor, urmează o perioadă de revolte, anarhie militară, lovituri de palat și succesiuni rapide a

⁴¹ cf. Benoît ROSSIGNOL, *La peste antonine (166 ap.J.-C.)*, C.Gauvard. 2000, Publications de la Sorbone, <halshs-00125356>, pp. 4-5.

⁴² cf. Alexandru BUZALIC, *Crepusculul civilizațiilor. Metaanaliza spiritualității tranzițiilor culturale*, ebook, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2017, pp. 37-40.